

УДК 94:378.4(477.411)«1942»

Юрій ЛЕВЧЕНКО
(м. Київ)

Щодо відновлення навчання у Київському педагогічному інституті в 1942 році: плани Київської міської управи

У статті спростовується існуючий до цього часу в історії університету радянський ідеологічний стереотип, що під час окупації інститут не працював. Висвітлено відновлення діяльності Педагогічного інституту в кінці 1941 року. На основі архівних документів і окупаційної періодики розкрито плани Київської міської управи щодо підготовки інститутом вчителів для українських шкіл.

Ключові слова: Київський педагогічний інститут, Київська міська управа, нацистський режим окупації, освітня політика, ідеологічні стереотипи.

Постановка проблеми. У сучасний період більшість закладів вищої освіти у розкритті власної історії окупаційного періоду (нацистської окупації 1941-1944 років) продовжує дотримуватись радянської методології Великої Вітчизняної війни, а не україноцентризму. Своєю чергою, це призводить до комічної ситуації з однієї сторони – заклад поновив свою діяльність, відновив управлінську структуру та науково-педагогічний склад, визначив сферу своєї діяльності, а з іншої сторони – так і не розпочав навчати студентів. Це пояснюється історичною пам'яттю старшого покоління, що була сформована у радянський період. Україна перебуваючи в складі Радянського Союзу зазнавала постійної радянізації (русифікації), а її історія тотальних змін, виправлень та коригувань під ідеологічні установки марксистсько-ленінської методології. Ще більшого політичного та ідеологічного контролю здійснювала радянська влада за висвітленням подій німецько-радянської війни (1941-1945 рр.) через диктат партійноправильної концепції «Великої Вітчизняної війни», яка визначала які теми було дозволено розкривати, а які – ні. Тому, зараз традиційна окупаційна історія вищих навчальних закладів зводиться до трьох основних тез: «на купованій території не функціонували, адже були евакуйовані в східні райони СРСР»; «залишені під окупацією заклади грабувались і руйнувались нацистами»; «виші, що все ж були відкриті німцями стали пастками для відправлення студентів на рабську працю до Третього рейху». Подібну інтерпретацію власної історії виробили й співробітники Київського педагогічного інституту (тепер – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова). Пояснити це можна тим, що керівництво вишу боялось втрати репутацію навчального закладу і тому вимушено було зрівняти свою історію з офіційною. Якби цього не було зроблено навчальний заклад міг потрапити у немилість до партійних чиновників, а його працівники отримали ідеологічне тавро «зрадників» або «колаборантів», які добровільно працювали на ворога. Радянська влада зникла з розпадом СРСР, однак в історичній пам'яті співробітників університету продовжує існувати радянський стереотип – під час нацистської окупації інститут не функціонував.

Історіографія питання. Перші згадки про відкриття і діяльність педінституту в окупації почали з'являтися лише в перше десятиліття ХХІ ст. у дослідженнях нацистського режиму окупації в Рейхскомісаріаті «Україна» К. Беркгофа [6, с. 165] та М. П. Куницького [16, с. 343-344]. Окремі свідчення про діяльність при інституті методичного бюро, що надавало освітні консультації вчителям київських шкіл наводять В. М. Удовик [23, с. 152, 168] та І. В. Гончаренко [8, с. 37]. Підготовку в інституті шкільних підручників – Т. Миронюк [19, с. 49-57].

Мета дослідження полягає в розкритті історії університету в період нацистської окупації та спростування існуючого досі радянського стереотипу, що у згаданий період Педагогічний інститут не функціонував. Основними завданнями є: розкрити причини довгого існування радянського трактування окупаційної історії інституту; проілюструвати політико-освітню ситуацію в Києві у період діяльності педінституту (кінець 1941 – середина 1942 року); на основі архівних документів та окупаційної періодики висвітлити плани Київської міської управи відносно діяльності Педагогічного інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. З 1949 рр. до 1990 р. працівники Київський педагогічний інститут імені О. М. Горького поступово сформулювали радянську версію окупаційної історії: «у зв'язку з тимчасовою німецькою окупацією України інститут тимчасово не працював» [13, с. 3]; «війна перервала роботу вузу» [12, с. 5]; «Одразу ж після визволення столиці Радянської України, 10 листопада 1943 р., відновив свою роботу і педагогічний інститут» [14, с. 17]; «у липні (1941 р.) викладачі та студенти інституту... пішки вирушили в місто Лебедин на Сумщині, де за вказівкою НКО УРСР вирішено було розгорнути Київський педагогічний інститут. Однак у зв'язку з перенесенням воєнних дій на Лівобережну Україну, її окупацією, навчання у вузі у вересні 1941 р. так і не розпочалося» [11, с. 30-31].

Спрощеність і тривалість (40 років) існування «офіційної» версії окупаційної історії університету, а головне звиклість до неї співробітників призвело до її незмінності вже за незалежності. Щоправда, розкриття періоду окупації позбавилось явних ідеологічних акцентів. Так, у праці «Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Історія. Сьогодення. Перспективи. 1834-2004» хоч і зберігся епізод з евакуацією до Лебедина, однак пояснення чому університет не міг працювати в окупації має сучасне трактування: «Страхітливі умови «німецького порядку», покликаною задушити все живе на окупованій території, здавалося б, на тривалий час унеможливили будь-яку форму суспільного життя, а культурно-освітнього – й поготів» [22, с. 56]. Зараз в Університеті «побуває», ще одна інтерпретація окупаційної історії – у зв'язку з окупацією навчальний процес в інституті не відбувався.

З власних спогадів... Навчаючись в Інституті історичної освіти (в побуті – «істфаці» (скорочення – історичний факультет)) Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова постійно чув від викладачів і студентів старших курсів, три версії про окупаційну історію університету: «ми були евакуйовані в Уфу»; «на окупованій території університет не функціонував»; «під час нацистської окупації навчання студентів не відбувалося». На одній із

лекцій предмета «Історія слов'янських народів» декан (Сушко Олександр Олександрович) розповідаючи історію університету під час Другої світової війни тактично натякнув: «коли розпочалась війна педагогічний інститут було евакуйовано на схід Радянського Союзу, однак на окупованій території теж залишався наш інститут». Також, під час однієї з розмов із науковим керівником (спочатку курсової, потім магістерської та кандидатської робіт) Двірною Катериною Петрівною почув, ще одну версію: «до війни в Києві було два навчальні заклади, що здійснювали підготовку вчителів – педагогічний та учительський інститут, то під час окупації діяв той другий, а наш інститут не функціонував».

Тепер звернемось до історичних фактів. У листопаді 1941 р. за сприяння Київської міської управи було відновлено роботу Київського педагогічного інституту на основі: наказу № 417а Відділу культури та освіти Київської міської управи (7 листопада) та постанови №194 Голови міста Києва (29 листопада). Відповідно до них «на базі Педагогічного та Учительського інститутів (до війни відділ педагогічного інституту) створюється Київський Учительський Інститут, що має здійснювати педагогічну підготовку вчителів для загальноосвітніх шкіл» [1, арк. 282; 3, арк. 218]. З цього приводу 3 грудня в газеті «Українське слово» було опубліковано замітку «Вчительський інститут»: «Раніше в Києві існувало два спеціалізованих інститути, які готували вчительські кадри – педагогічний та учительський. Тепер, при реорганізації вищої освіти в Україні, спеціальна нарада працівників різних навчальних педагогічних закладів, на якій були присутні 28 чоловік, прийшла до висновку, що для підготовки фахівців, які виховуватимуть дітей в загальних школах, потрібно створити один вищий навчальний заклад – учительський інститут. Такий інститут створюється в Києві на базі колишніх педагогічного та вчительського інститутів. Для нього виділено приміщення колишнього педагогічного інституту на Бульварі Шевченка, 22. Директором інституту призначений доцент Завітневич» [7, с. 4].

Варто наголосити, що до кінця 1941 р. Київська міська управа, яка виникла відразу після захоплення німецькими військами Києва, єдиним управлінським органом, що здійснював налагодження життя міста. Річ у тому, що 195 фельдкомендатура (польова комендатура) під керівництвом якої знаходилось місто у вересні – жовтні, зосереджувалась на виконанні воєнних завдань, а справи місцевого населення їй не цікавили. У листопаді були утворені німецькі органи цивільної адміністрації – штадткомісаріат (орган управління міського гебіту «Київ-місто») і генералкомісаріат (орган влади та управління м. Києва і Генерального округу «Київ»), однак до кінця року вони формували свої управлінські структури та зайняли вичікувальну позицію у політиці відносно місцевого населення. Однак, на початку 1942 р. вони перебирають владу в м. Києві, «очищають» міську управу від націоналістів та спрямовують її діяльність на виконання німецьких наказів [15, с. 67-69].

У березні 1942 р. фінансова секція відділу культури та освіти Київської міської управи підготувала загальний кошторис усіх культурних та освітніх установ Києва на 1942/1943 бюджетний рік. [4, арк. 3]. Так, у суто

бухгалтерському документі під назвою «Видатки на утримання установ і підприємств відділу культури і освіти на 1942/1943 бюджетний рік (1 квітня 1942 р. – 1 квітня 1943 р.)» збереглась інформація про план відкриття Київського педагогічного інституту. Згідно з кошторисом на утримання Учительського інституту, на вказаний період, міська управа запланувала 608 тисяч карбованців. Ці кошти розподілялись за напрямками: 430 тис. – заробітна плата; 22 тис. – нарахування; 84.1 тис. – господарчі; 15 тис. – прибирання та ремонт інвентарю; 15 тис. – капітальний ремонт; 41.9 тис. – інші видатки. Додатково були розраховані виплати заробітної плати працівникам на різні періоди існування інституту. На час «консервації» (квітень – серпень 1942 р.) 12 працівників зі ставкою 530 крб на місяць і на час «розгорнутої роботи» (серпень 1942 р. – квітень 1943 р.) – 62 працівники зі ставкою 310 крб [2, арк. 46-47]. Також зазначалось, що «В Учительському інституті передбачено розпочати навчання 1 вересня 1942 р. контингент студентів встановлено – 500 осіб; розмір плати за навчання запроєктовано 300 крб за рік» [2, арк. 7].

У низці окупаційних документів, за березень-квітень зустрічається інформація, що Педагогічний інститут веде підготовку до початку навчальної роботи – впорядковує навчальні кабінети, бібліотеку та підбирає педагогічний персонал [5, арк. 29; 10, с. 140]. Підтвердження цьому знаходимо в тодішній періодиці. Так, у тижневику Нова доба № 12 (22 березня) в статті «Наукові установи Києва» наводиться інформація: «Київський Педагогічний Інститут складався з 4-х факультетів і підготовляв учителів різних спеціальностей для середньої й початкової школи. Тепер директором Інституту став п. Завітневич, що підібрав для інституту відповідний педагогічний персонал та поробив усі можливі приготування, щоб у найближчому часі розпочати навчальну роботу» [20, с. 2]. Подібну інформацію подає часопис Дрогобицьке слово № 40-41 (3-6 квітня) - «Київський педагогічний Інститут складався з 4-ох факультетів та підготовляв учителів різних спеціальностей до початкових та середніх шкіл. Теперішній його директор п. Завітневич провів реорганізацію та розпочав навчальну роботу» [21, с. 3].

У липні Київська міська управа створює на основі Методичного бюро Відділу культури і освіти та Педагогічного інституту – Методично-консультаційне бюро метою якого було надання допомоги вчителям київських народних шкіл з методики викладання навчальних предметів та виховної роботи [18, с. 4]. Причиною цього, була підготовка в інституті нових шкільних підручників, яка здійснювалась його працівниками з січня по червень [19, с. 54-55]. Однак, у серпні Е. Кох видав два освітні розпорядження, що заклали «фундамент» для закриття Педагогічного інституту. 13 серпня – закрити всі освітні заклади відкриті без погодження німецької цивільної адміністрації. 15 серпня – основним навчальним закладом місцевого населення у Рейхскомісаріаті «Україна» є чотирирічні народні школи. Дозволялись також трирічні фахові школи для підготовки сільськогосподарських, ремісничих та промислових фахівців [9, с. 84]. І як наслідок, 18 вересня до педінституту прибуло німецьке керівництво та

наказало протягом 15 хв очистити приміщення і залишити в ньому недоторканими всі документи [17, с. 216].

На цьому, можна було б і завершити, підбивши підсумки, що під час окупації Педагогічний інститут функціонував недовго, а головне – навчання студентів не проводив. Однак, є монографічне дослідження диригента і музикознавця Тараса Миронюка присвячене життю і діяльності Василя Завітневича, написане на основі еміграційних джерел та його особистого архіву. У розділі «Чи завжди мовчать музи коли говорять гармати?» знаходимо інформацію про навчання студентів наприкінці 1941 року: «До кабінету постійно заходили викладачі, студенти, керівники відділів і кафедр. Проблем – море! Нема гуртожитків, погано з харчами, відвідування лекцій не на висоті, бо студентство, а це майже всі дівчата, бо хлопці на фронті, - має десь підробляти, думати про хліб, про вбрання, бо ось-ось випадуть сніги.... Читання й роздуми Завітневича перебив потужний вибух. Гримнуло так, що забряжчали шибки у вінках... Аж входить помічник директора:

- Василю Прокоповичу, Києво-Печерська лавра висаджена в повітря!

- Як, вся лавра, усі 28 гектарів? – на це Завітневич.

- Не знаю, але в місті паніка. Люди тікають із Печерська, німці теж заметушилися, заганяють людей і будинки або підвали. Кажуть, що це терористичний акт проти німецьких офіцерів і словацьких гостей, які супроводжують словацького президента Тісо, який хотів оглянути Успенський собор. Може, дати наказ припинити навчання, розпустити студентів, а викладачам і інститутським робітникам сховатися в підвал?

- Ніякої паніки! Усім залишатися на місці, перерви робити за розкладом. Ми – не лавра і знаходимось в іншій частині Києва» [19, с. 50-51].

Однак, документальних підтверджень вищевказаному уривку ще не знайдено, адже посилання яке наводить автор веде на працю про зруйнування Успенського собору 3 листопада 1941 року.

Висновки. Київський педагогічний інститут діяв під час нацистської окупації з листопада 1941 р. по вересень 1942 року, здійснюючи підготовку шкільних підручників та надаючи консультації вчителям київських шкіл з методики викладання навчальних предметів. Відновлення роботи педінституту відбулось за сприяння Київської міської управи, що мала намір відновити в інституті підготовку вчителів. Підтверджується, це підготовленим нею планом про відкриття Київського педагогічного інституту 1 вересня 1942 року. Згідно з ним, з вересня 1942 по квітень 1943 р. в інституті мало навчатись 500 студентів, навчання яких мало здійснювати 62 викладачі. На це було передбачено виділити 608 тис. карбованців. Однак у планах керівника Рейхскомісаріату «Україна» Е. Коха освіта для українців мала бути мінімальною, адже вони мали стати «трудоим ресурсом», що використовуватиметься для німецьких потреб. Тому, на початку 1942 р. органи німецької цивільної адміністрації встановили свій контроль у Києві та виконуючи освітні накази рейхсмомісара закрили більшість вищих навчальних закладів і освітні установи, що були відкриті без їх погодження.

Радянський стереотип про не діяльність вищих навчальних закладів на окупованих територіях, що виник сімдесят років тому і сорок років вважався

непорушною істиною дотепер залишається в історичній пам'яті більшості співробітників університету. Цьому сприяло спрощене трактування подій та страх перед «колабораціонізмом» (працею на ворога), що постійно закидався радянською владою українцям, які перебували під німецькою окупацією. Як наслідок, зараз це призвело до складної ситуації. З однієї сторони, офіційна історія Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова продовжує стверджувати, що під час окупації інститут не працював. З іншої сторони, від початку 2000-х років видані ґрунтовні історичні праці, які на значній джерельній базі доводять протилежне. Сподіваємось, що найближчому майбутньому окупаційна історія університету буде переглянута на основі україноцентризму, і замість традиційного – «ми не працювали», буде констатовано, що з листопада 1941 по вересень 1942 Педагогічний інститут був центром педагогічної освіти в окупованому Києві.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Київської області (далі – ДАКО) Ф. Р-2356. Оп. 6. Спр. 24а. 395 арк.
2. ДАКО. Ф. Р-2356. Оп. 6. Спр. 323. 63 арк.
3. ДАКО. Ф. Р-2412. Оп. 2. Спр. 3. 226 арк.
4. ДАКО. Ф. Р-2412. Оп. 2. Спр. 174. 17 арк.
5. ДАКО. Ф. Р-2412. Оп. 2. Спр. 175. 121 арк.
6. Беркгоф Карел. Жнива розпачу: життя і смерть в Україні під нацистською владою / Карел Беркгоф. Київ: Критика, 2011. 454 с.
7. Вчительський інститут. Українське слово. 1941. № 73 (3 грудня). С. 4.
8. Гончаренко І. В. Педагогічна освіта на теренах Генерального округу «Київ» Райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.). Мандрівець. 2011. № 2. С. 34-38.
9. Єржабкова Б. Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941-1944): у світлі німецьких документів. Київ: Наукова думка, 2008. 272 с.
10. Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення / редкол.: Л. В. Легасова та ін.; Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років». Київ, 2012. 502 с.
11. Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького. 1920-1990. Історичний нарис / ред. кол.: М. І. Шкіль (голова) та ін.; авт. кол.: П. П. Хропко, О. Г. Лозинський. Київ: Радянська школа, 1990. 201 с.
12. Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького / М. Д. Яремченко, В. І. Бондар, А. А. Лукашенко, Л. І. Недбайло, Н. М. Смужниця; відп. ред. М. Д. Яремченко. Київ, 1972. 39 с.
13. Київський Державний Педагогічний інститут ім. О. М. Горького / Міністерство освіти УРСР. Київ, 1949. 14 с.
14. Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького: історичний нарис / Г. З. Іванишина, А. Г. Конфорович, Д. Ф. Ніколенко, В. Ю. Ніколаєнко, П. І. Орлик, В. З. Смаль, П. П. Хропко; відп. ред. М. І. Шкіль. Київ: Радянська школа, 1981. 117 с.
15. Костючок О. В. Створення Київської міської управи та її діяльність у соціальній і економічній сферах (вересень 1941 р. – лютий 1942 р.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2012. 245 с.

16. Куницький М. П. Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.). Київ: ПП «НВЦ «Профі», 2014. 564 с.
17. Любченко А. П. Вертеп (повість). Оповідання. Щоденник. Харків: Основа, 2005. 462. с.
18. Методично-консультаційне бюро. Нове українське слово. 1942. № 174 (30 липня). С. 4.
19. Миронюк Т. Василь Завітневич – український церковний диригент США. Київ; Чернівці, 2011. 502 с.
20. Наукові установи Києва. Нова доба. 1942. №12 (22 березня). С. 2
21. Наукові установи м. Києва. Дрогобицьке слово. 1942. № 40-41 (3-6 квітня). С. 3.
22. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова 1834-2004: Історія. Сьогодення. Перспективи / В. П. Андрущенко, Г. І. Волинка, Н. Г. Мозгова, П. В. Дмитренко, І. І. Дробот. Київ: Навчальна книга, 2005. 255 с.
23. Удовик В. М. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941-1944 рр.) на території генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2005. 236 с.

УДК 94:355.311(=1:477)(436)«1939/1945»

Володимир ЛИТВИН
(м. Київ)

Особливості завершального етапу Другої світової війни в Австрії для українських національних формувань

Досліджується процес створення Української Національної Армії, як один з чинників національно-визвольного руху українців на завершальному етапі Другої світової війни. Розкрито становище та долю вояків українських збройних формувань на території Австрії у 1945 році.

Ключові слова: Австрія, Друга світова війна, Українська Національна Армія.

Науковий керівник: *Черевко О. С.*, доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. Проблематика вивчення подій завершального етапу Другої світової війни в Європі завжди буде займати одне з чільних місць для дослідників цього періоду. Для українських дослідників ці події будуть особливо цікавими, адже саме завершальний етап війни ознаменувався створенням Української Національної Армії (УНА) – незалежної військово-політичної структури, якій мали підпорядковуватися всі українські військові формування, що до того моменту перебували у складі військ вермахту та СС. Значна частина українських вояків зустріла кінець війни саме в Австрії (після аншлюсу 1938 року Австрія увійшла до складу Третього Райху), територія якої займала чільне місце у